

Сідарэнка Ю. Ю. (Мінск)

**Эпітэт як лінгвістычны сродак уздзеяння ў беларускай
рэвалюцыйнай публіцыстыцы XIX стагоддзя
(на матэрыяле «Мужыцкай праўды» і «Лістоў з-пад шыбеніцы»)**

На працягу доўгага часу філосафы, публіцысты і пісьменнікі адзначалі існаванне моўных механізмаў уздзеяння на свядомасць. З дапамогай аналізу тэкстаў газет, журналаў, радыёперадач быў вызначаны прыкладны пералік моўных сродкаў і стратэгій, якія выкарыстоўваюцца з мэтай аказаць пэўнае ўздзеянне на рэцыпіента. Так, можна адзначыць стратэгіі і тактыкі цытавання, утрывання, уступкі, зваротку, абагульнення, пагрозы і інш [1, 5, 6, 7]. Так, Ван Дэйк, напрыклад, адзначае, што «інвектыўная стратэгія ўключае тактыкі «чорнага апанента» (выкарыстанне рытарычных пытанняў, на якія суб'ядніку не даецца права адказаць: *Навошта вы сюды прыйшлі?! Дзе ваш пінжак?!*); абразы (палітычныя тэрміны ў далучэнні да экспрэсіўна-ацэначнай лексікі); пагрозы праціўніку (эмацыянальна-ацэначная і жаргонная лексіка, ацэначныя эпітэты: *страшны, непраўны ўрон*) і г. д.» [2, с. 125].

Нягледзячы на разнастайнасць стратэгій, сукупнасць моўных сродкаў даволі сталая і ўключае: пэўны пласт лексікі (эмацыянальна-ацэначныя словы, розныя віды жарганізмаў, тэрміны і спецыяльныя словы), тропы (эпітэт, параўнанне, метафару, метанімію) і набор фігур сінтаксісу (сінтаксічны паралелізм, антытэзу, рытарычнае пытанне).

Асобна варта адзначыць імператыўныя канструкцыі, паколькі іх непасрэднае прызначэнне – заахвочваць, схіляць рэцыпіентаў да пэўных дзеянняў. «Імператыўныя канструкцыі ў спалучэнні з пэўнай лексікай і фразеалогіяй (уключаючы клішэ і ўстойлівыя абароты мовы) з’яўляюцца асноўным элементам, пакладзеным у класіфікацыю спосабаў моўнага ўздзеяння» [8, с. 10–11].

Эпітэт – гэта мастацкае азначэнне, якое акцэнтуюе ўвагу рэцыпіента на той прыкмеце прадмета, якая з’яўляецца значнай для інтэрпрэтацыі яго вобраза з пазіцыі суб’екта мовы. Функцыянаванне эпітэта адлюстроўвае як агульнамоўныя заканамернасці, так і характэрныя рысы ідыястылю. Агульнамоўны эпітэт адлюстроўвае калектыўны погляд на свет, а індывідуальна-аўтарскае, рэдкае азначэнне вербалізуе асобнае бачанне свету [3, с. 4]. У публіцыстыцы XIX стагоддзя эпітэт не проста ўзмацняе найбольш паказальныя рысы прадметаў мовы, а актуалізуе аўтарскія асацыяцыі і выражае ацэначныя ўяўленні, якія адлюстроўваюць асаблівасці светапогляду аўтара. Такім чынам, эпітэт выконвае важныя камунікатыўна-прагматычныя функцыі – апелятыўную і сугестыўную.

Яскравым прыкладам беларускай рэвалюцыйнай публіцыстыкі XIX стагоддзя з’яўляюцца газета «Мужыцкая праўда» [4] (далей МР) і «Лісты з-пад шыбеніцы» [4] (далей Л). Газета «Мужыцкая праўда» мела на мэце звярнуць на сябе ўвагу простага народа, данесці праўду пра тагачасную грамадска-палітычную сітуацыю, даць адказы на самыя вострыя сацыяльна-эканамічныя пытанні, схіліць мужыка да пэўных дзеянняў (канкрэтна – да ўдзелу ў паўстанні). «Лісты з-пад шыбеніцы», своеасаблівы трыпціх, напісаны Каліноўскім ў зняволенні, з’яўляюцца заповітам аўтара ўсяму беларускаму народу.

Эпітэт як маляўнічае, вобразнае азначэнне выкарыстоўваецца ў «Мужыцкай праўдзе» ў дачыненні да наступных тэматычных груп слоў:

- абстрактныя намінацыі (*prauda, swaboda, wolność, niewola, wola*): *pisaci ... praudu sprawiedliwu* [MP, 1]; *uczyć swajej muzyckoj praudy* [MP, 1]; *budziem hawaryć celuju praudu* [MP, 1]; *Heto wielikaja prauda* [MP, 3]; *Czy maja prauda horka, czy jena salodka* [MP, 6]; *hawaryć a swabodzie muzyckoj* [MP, 1]; *z wolności sprawiedliwoj* [MP, 3]; *Jon znaje jakaja to wolność muzyckaja...* [MP, 4]; *bo spodziejaliś sprawiedliwoj wolności* [MP, 7]; *a za lichu i wiecznu niewolu naszych bratou* [MP, 5]; *dadaść wolu, Sprawiedliwuju Wolu* [MP, 7];

- лексіка, актуальная для мужыцкай свядомасці (*ruka, muzyk, narod, strawa i adzieża, pobor, praca*): *muzyckaja ruka* [MP, 1]; *to wy joho tauczycie muzyckuju rukoju* [MP, 5]; *chto nam biednym muzykam* [MP, 1]; *muzyk biedny* [MP, 2]; *narod nasz byu wolny i szczaśliwy* [MP, 2]; *biedny*

narod [MP, 4]; *szto my jemu 25 let na wojnach służymo bez ludzkoj strawy i adzieży* [MP, 5]; *da u podusznom sprawiedliwy pobor budzić* [MP, 7]; *krounoju pracej dziesiać raz uže jeje zarabili da zapłacili* [MP, 7];

•вера і Бог (wiera, Boh): *ustanawiu praudziwuju wieru* [MP, 6]; *szto baćko jeho byu jeszcze sprawedliwoj unijackoj wiery* [MP, 6]; *pojszli dobiwacca ziemi da praudu, a inszy i światoj unijackoj wiery* [MP, 7]; *Boh sprawiedliwy* [MP, 6];

•грамадска-палітычныя з’явы (*manifest, hroszy, rąd*): *manifest ... to taki durny* [MP, 1]; *mużyckije hroszy* [MP, 1]; *wielkije hroszy* [MP, 1]; *z jeho sabaczym rądom* [MP, 2].

Адметнасцю публіцыстычнага стылю «Мужыцкай праўды» з’яўляецца пераважна выкарыстанне ў якасці эпітэтаў прыметнікаў *sprawiedliwy, muzycki, biedny*.

У «Лістах з-пад шыбеніцы» аўтар таксама шырока выкарыстоўвае эпітэты, але тэматычныя групы слоў, у дачыненні да якіх выкарыстоўваюцца эпітэты, больш разнастайныя ў семантычных і колькасных адносінах:

•абстрактныя намінацыі (*kryuda, swaboda, rouność, sumlenie, wolność, rozum, apieka, myśl, dobro*): *ludzkoju kryudaju* [Л, 1], *a swabodzie muzyckoj i rouności bratniej* [Л, 1], *sumlenie narodnoje* [Л, 1], *maskouskuju chitrość* [Л, 1], *wolność praudziwuju* [Л, 1], *durny rozum* [Л, 1], *rozum maskouski* [Л, 1], *bratniej apieki* [Л, 1], *sumlenie czystoje* [Л, 1], *myśl Boska* [Л, 1], *dla dabra narodnaho* [Л, 1], *rozum muzycki* [Л, 1];

•вера і Бог (*piekło, dusza, Boh, wiera, hrech, kara, sad*): *czystoje piekło* [Л, 1], *mużyckuju duszu* [Л, 1], *Boh usio mahuczy* [Л, 1], *z szczyroj wieroj* [Л, 1], *ciężkim hrechom* [Л, 1], *pradwiecznaho sadu* [Л, 2], *ciężkuju karu* [Л, 2];

•мова і слова (*słowo*): *słowo nasze prostoje* [Л, 1], *słowo szczyreje* [Л, 1], *słowo predsmiertnoje* [Л, 3];

•лексіка, актуальная для мужыцкай свядомасці быту (*ziemia, padatki, paradak, panszczyna, chaty, skacina, slozy, knut, ruki, ziarnielka*): *ad ziarni rodnej* [Л, 1], *stajennych padatkou* [Л, 1], *paradak maskouski* [Л, 1], *panszczynu maskouskuju* [Л, 1], *mużyckuju ziarniu* [Л, 1], *mużyckije chaty* [Л, 1], *mużyckuju skacinu* [Л, 1], *slozy muzyckije* [Л, 1], *knutom carskim* [Л, 1], *z hołymi rukami* [Л, 1], *ziarnielku radnuju* [Л, 3];

•грамадска-палітычная лексіка (*naczelstwo, hroszy, prawo*): *naczal s two maskouskoje* [Л, 1], *za hroszy muzyckije* [Л, 1], *czelawieczyje i narodnoje prawo* [Л, 3];

•намінацыі асоб і іх аб’яднанняў (*ludzi, dabradziej, muzyk, plemia, dzieci, brat, maskal, narody, polki*): *ludziej pahanych* [Л, 1], *dabradziej muzycki* [Л, 1], *mużyki kazionnyje* [Л, 1], *mużyckoje plemia* [Л, 1],

mużyckije dzieci [Л, 1], *mudrony brat* [Л, 1], *dziki maskal* [Л, 1], *narody czużeziemnyje* [Л, 1], *połki narodnyje* [Л, 1], *mużyk uniewolnomu, biezpraunamu* [Л, 1], *narodzie wialiki i czesny* [Л, 1], *zdarowy muzycki narodzie* [Л, 2], *mużyki radnyje* [Л, 3], *darahi moj narodzie* [Л, 3];

• адукацыя (*nauka*): *nauka praudziwa* [Л, 3].

Самымі частотнымі эпітэатамі ў «Лістах з-пад шыбеніцы» з'яўляюцца *mużycki*, *narodny*, *bratni*, *rodny*.

Такім чынам, у творах Кастуся Каліноўскага шырока выкарыстоўваецца эпітэат як сродак уздзеяння на рэцыпіента. Але рэцыпіент у двух прааналізаваных творах адрозніваецца. У «Мужыцкай праўдзе» адрасатам з'яўляецца прасты мужык, а «Лісты з-пад шыбеніцы» адрасаваны ўсяму беларускаму народу, у першую чаргу паслядоўнікам і паплечнікам паўстанцаў. Таму і эпітэаты выкарыстоўваюцца розныя. У «Лістах з-пад шыбеніцы» спектр выкарыстаных эпітэатаў шырэй і разгалінаваней, чым ў «Мужыцкай праўдзе», упершыню ў публіцыстыцы Каліноўскага адзначаюцца такія абстрактныя і сацыяльныя паняцці, як *nauka*, *prawo*, *apieka* і інш., якія патрабуюць вобразнага сродку для прэзентацыі рэцыпіенту. У «Лістах з-пад шыбеніцы» адсутнічаюць стылістычна зніжаныя эпітэаты. Варта адзначыць таксама і паходжанне эпітэатаў, ужытых у «Мужыцкай праўдзе» і «Лістах з-пад шыбеніцы», большасць з іх мае агульнаславянскае паходжанне: *mużycki*, *biedny*, *sprawiedliwy*, *maskouski*.

У значнай колькасці прысутнічаюць эпітэаты польскага паходжання: *praudziwy* (пар. польск. *praudziwy*), *Boski* (пар. польск. *Boski*), *szczyry* (пар. польск. *szczyry*). Нязначная пры гэтым колькасць русізмаў *predsmiertny*, *czelawieczny*, *czesny* і інш. Становішча эпітэатаў у дачыненні да азначаемага слова не можа разглядацца як вобразны сродак у «Мужыцкай праўдзе» і «Лістах з-пад шыбеніцы». Пры відавочным заходнеславянскім уплыве постпазіцыя эпітэата можа быць прадыхавана польскамоўным узусам беларускіх паўстанцаў.

1. Грачев Г. В., Мельник И. К. Манипуляция личностью.— М.: Эксмо, 2003.— 384 с.

2. Ван Дейк Т. А. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1998.

3. Жданович Н. В. Эпитет как средство обогащения поэтической лексики в первой половине XIX века: Автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.02 / БГПУ им. М. Танка.— Минск, 2003.— 19 с.

4. Запруднік Я., Бэрд, Т. Э. Паўстанне на Беларусі 1863 году: «Мужыцкая праўда» і «Лісты з-пад шыбеніцы».— New York, The Krečeuſki Foundation, Inc., 1980.

5. Знаков В. В. Психология общения.— Москва, 1998.— 215 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием.— М., 2000.— 867 с.
7. Контроль сознания и методы подавления личности / Сост. К. В. Сельченко.— Минск, Москва, 2002.— 621 с.
8. Стернин И. А. Практическая риторика.— М., 2005.— 37 с.